

PRI ZAVRŠETKU RAZGOVORA O DUBROVAČKOJ DIVONI

LJUBO KARAMAN – CVITO FISKOVIĆ

U posljednjem svesku ovog časopisa C. Fisković je pod naslovom »Pri kraju razgovora o dubrovačkoj Divoni« objelodanio nov i važan podatak o radovima na Divoni početkom 16. stoljeća to jest ugovor od 1. ožujka 1516, kojim se dubrovački graditelji Petar Petrović i Vlahuša Radivojević obavezuju nadstojnicima za gradnju novog prostranog skladišta za robu (fontika), dati deset arkada i šest vrata u prizemnom dvorištu Divone i to prema malo ranije odobrenom modelu Paskoja Miličevića. Nov dokumenat dopunjuje i dijelom ispravlja naše znanje o slijedu gradnje Divone. Izvođenju radova prema Miličevićevu modelu pristupilo se je ne u prosincu g. 1518. nekoliko godina poslije Miličevićeve smrti, kako se je dosad mislilo, nego još za njegova života nekoliko mjeseci prije njegove smrti (M. umro 18. kolovoza 1516). Zahvati izvedeni početkom 16. stoljeća za smještanje u prizemlju Divone velikog glavnog fontika za carinjenu robu, koji je dotada bio u prizemlju gradske Vijećnice,¹⁾ bili su opsežniji od onoga, što se je mislilo; nije tada bila obnovljena samo jedna dotrajala arkada, već iz tog doba potječe svih do danas sačuvanih deset arkada i šest vrata, što se u dokumentu spominju (obnovu svih arkada u prizemlju lako da je, osim potrebe adaptiranja prizemlja za fontik, izazvala također potreba jačeg fundiranja zgrade zbog nadogradnje drugog sprata). Svakako otpada za polukružne arkade u dvorišnom prizemlju njihovo povezivanje sa pojavom polukružnog luka na dubrovačkim gotičkim građevinama iz 15. stoljeća (prozori dominikanskog zvonika, gradski toranj za sat), jer su ove arkade svakako iz vremena rane renesanse početkom 16. stoljeća.

Fisković ide međutim dalje u interpretaciji objelodanjenog dokumenta i u njemu nalazi presudnu potvrdu u prilog svojeg mišljenja, po kojemu je Divona početkom 16. stoljeća bila nanovo građena iz samih temelja, a protiv mojeg mišljenja, po kojemu je

¹⁾ Up. članak L. Beritića u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 10 str. 41.

u to doba bilo samo radikalno pregrađeno za fontik njezino prizemlje, a tom su prilikom bili još dograđeni drugi sprat i prizemni trijem ispred zgrade. Istina u samom tekstu novog dokumenta nema ništa, što bi isključilo tezu o gradnji iz samih temelja, ali isto tako nema ništa, što bi se protivilo mišljenju o samoj radikalnoj pregradnji prizemlja Divone. A uz ovo posljednje mišljenje sklon sam i dalje ustrajati iz razloga, što ću uz više novih momenata još jednom u ovom članku iznijeti: ne s pretenzijom da zaključim ove razgovore i kategoričnom sigurnošću utvrdim slijed gradnje današnje Divone nego zbog toga, što mi se upravo Divona čini zgodnom, da na njezinom primjeru objasnimo, utvrdimo i produbimo metodu zaključivanja na temelju stilističkih i arhivskih podataka u spornim pitanjima historije umjetnosti.²⁾ *Sponda - bankina*

Najprije ću iznijeti u čemu se slažemo a u čemu razilazimo ja i Fisković. Slažemo se u tome, da je potkraj mjestu, koje se po nekoj vodi zvalo Sponzom, bija još u srednjem vijeku zgrada glavne carinare, Divona (Doana) i da je ta zgrada sprva bila manje široka od današnje i tekar kasnije se proširila prema zapadu u današnjoj širini; slažemo se i u tome, da je pored velikog zahvata početkom 16. stoljeća na temelju modela Paskoje Miličevića postojala na istom mjestu zgrada Divone iz 15. stoljeća.³⁾ Razilazimo se pak u tome što Fisković misli, da je tekar početkom 16. stoljeća po Miličevićevu modelu srednjovjekovna Divona bila proširena prema zapadu i da je tada bila građena nanovo iz samih temelja pa prema tome svi danas vidljivi dijelovi Divone potječu iz tog vremena. Ja naprotiv mislim, da je već sredinom 15. stoljeća srednjovjekovna Divona bila proširena prema zapadu i da su već u to vrijeme njezini perimetralni zidovi postavljeni na današnje mjesto i da je iz tog vremena ostalo današnje pročelje prvog sprata, dok je početkom 16. stoljeća po Miličevićevu planu prizemlje bilo radikalno pregrađeno, da se adaptira kao veliko središnje skladište carinjene robe; tom je prigodom po istom planu bio još prigraden trijem ispred prizemlja i nadograđen drugi sprat. Obnova Divone izvedena je prema modelu, koji je izradio Dubrovčanin Paskoje Miličević, koji je dugo godina bio u službi grada kao njegov inžinir

*Sponda -
u mjestu za
iskrcava*

²⁾ Rasprava o Divoni vodila se je u nekoliko članaka Fiskovića, Beritića i mene. To su: C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947, str. 133—141 (Fisk. Grad. DBK), idem, O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split 1953, br. 7; str. 33—57 (Fisković, Prilozi 7), idem. Pri kraju razgovora o dubrovačkoj Divoni u Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split 1959, str. 106—117 (Fisk. Pril. 11); Lj. Karaman, O vremenu gradnje Divone u Dubrovniku u Historijskom zborniku, Zagreb 1951, knj. IV. str. 165—172 (Karam., Hist. Zb.); idem, članak u Peristilu, Zagreb 1954, sv. 1, str. 30—38 (Karam. Per. 1); L. Beritić, Dubrovački graditelj Paskoje Miličević, Split 1948. (Ber. P. Miličević).

³⁾ Up. Fisk. Pril. 7, str. 41.

(ingeniarius), kao takav uredio gradsku luku, dizao utvrde u Dubrovniku i u Stonu, dapače lijevao zvona i iskoristio vodopad rijeke u Rijeci Dubrovačkoj za osnivanje tvornice bakra. Kao graditelj, osim Divone dao je on svakako nacрте i za sakristiju Dominikanaca u Dubrovniku, gdje ga natpis spominje kao Pasqualis Michaelis Ragusinus uz datum g. 1485. Sakristija je građena u oblicima venecijanske kasne gotike,⁴⁾ dok su prizemni trijem pred Divonom i njezin drugi sprat koncipirani u dosljednoj ranoj renesansi toskanskog i srednjoitalskog karaktera pa pokazuju, da je u vrijeme između gradnje sakristije i izradbe projekata za Divonu Miličević vjerojatno bio u Italiji i svakako usvojio nove, suvremene oblike renesanse. Same radove prema njegovu projektu izveli su, uglavnom poslije njegove smrti, razni domaći dubrovački majstori najprije Petar Petrović i Vlahuša Radivojević (god. 1516–1518) i poslije njihove smrti Nikola i Josip Andrijić (g. 1518–1521). Ovi su se dubrovački majstori također bili priklonili renesansi, ali su konzervativno u svojim radovima zadržali ponekoji gotički motiv. Baš u novo objavljenom dokumentu, kojim se Petrović i Radivojević obavezuju na radove u prizemlju Divone prema Miličevićevu modelu, izričito se kaže, da će se šest do danas sačuvanih vrata u tom prizemlju, na kojima se miješaju renesansni i gotički motivi, izvesti po nacrtima izrađenim od samih majstora Petrovića i Radivojevića.

Srž i bitna točka u sporu oko Divone jest u tome, što mi je vrlo teško vjerovati u mogućnost, da bi Paskoje Miličević, koji je ranije oblike venecijanske kasne gotike napustio za suvremene oblike toskanske-srednjoitalske rane renesanse u isto vrijeme koncipirao drugi sprat i trijem dosljedno u toskansko-srednjoitaljskim oblicima početka 16. stoljeća a pročelje prvog sprata stopostotno u oblicima venecijanskog gotico fiorito sredine 15. stoljeća, kad se je on tekar bio rodio; pa još uz brojne takove gotičke motive, kojih dubrovačko graditeljstvo 16. stoljeća uopće nema. Ako pak pročelje prvog sprata potječe iz sredine 15. stoljeća, to je i prizemlje moralo postojati već u to vrijeme i ako je to danas u prvi mah teže uočiti zbog renesansnih oblika prizemlja, koje ono zahvaljuje pregradnji prema Miličevićevu modelu (arkade i prozori trijema) i zbog miješanih gotičko-renesansnih oblika koje ono zahvaljuje domaćim izvađačima radova (vrata, što vode u trijem i u skladišta).

Raznovrsnost stilskih oblika na Divoni zapazili su već stariji pisci Gelcich, Jackson, Eitelberger u prošlom pa Folnesics na početku našeg stoljeća i oni su pojedine dijelove Divone pripisivali različitom vremenu. Jedino je Hauser u članku o dalmatinskoj

⁴⁾ Uporedi prozor Miličevićeve sakristije iz g. 1485. (Fisk. Pril. 7, sl. 29) i prozor majstora Matije iz Pule iz g. 1492. u Sv. Mariji u Čepiću u Istri (Radovi odjelka za povijest umjetnosti 2, Zagreb 1960, članak R. Ivančevića sl. br. 9); i Matej iz Pule se smatra majstorom koji radi u duhu mletačke kasne gotike.

umjetnosti u djelu »Dalmatien« u poznatoj publikaciji »Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild (Wien 1892) smatrao Divonu jedinstvenim djelom iz g. 1520. u kojem da se ispoljava za Dalmaciju značajno miješanje stilova.⁵⁾

Fisković je u djelu »Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku« posvetio proučavanju Divone čitavo poglavlje i smatra je jedinstvenim djelom izvedenim u cjelini u drugom deceniju 16. stoljeća po nacrtu Paskoja Miličevića od domaćih majstora Andrijića u kojem su očite značajke prelaznog gotičko-renesansnog stila karakterističnog za graditeljstvo u Dalmaciji i bezbroj naših zgrada iz 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća. Ja se s time nisam složio pa najprije u članku u »Historijskom zborniku« a po tome u članku u »Peristilu« upozorio sam na to, da kod pojave miješanja oblika i motiva gotike i renesanse u arhitekturi Dalmacije trebamo dobro razlikovati tri po vremenu i izgledu različita načina na koja se miješaju ti oblici. Prvo imamo zgrade izvedene u prelaznom gotičko-renesansnom stilu u punom smislu riječi u drugoj polovici 15. stoljeća, u kojima se gotika i renesansa afirmiraju gotovo jednakim dijelom (Alešijeva krstionica i Čipikova palača u Trogiru i korne partije katedrale u Šibeniku iz treće četvrti 15. stoljeća, pa uz veći udio nadolazeće renesanse Andrijićev ciborij i kupola zvonika katedrale u Korčuli iz posljednje četvrti 15. stoljeća); drugo su crkve i palače domaćih majstora 16. stoljeća u kojima se, u zgradama, što su po zamisli majstora i pretežnim motivima renesansne, još tvrdokorno podržavaju poneki gotički oblici i motivi (crkve Sv. Spasa i Blagovijesti i više ljetnikovaca u Dubrovniku i okolici iz 16. stoljeća); a treće su zgrade, koje zahvaljuju pojavu različitog stila u različitim dijelovima kasnijoj pregradnji i dogradnji ranije podignute zgrade (donji gotički a gornji renesansni dijelovi katedrale u Šibeniku, renesansni trijem i gotički prvi sprat pročeljne strane Dvora u Dubrovniku): spor je u tome, što ja držim Divonu primjerom ovog trećeg, a Fisković primjerom onog drugog. Fisković je ostao u »Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji« br. 7 i br. 11 pri tome, da se na Divoni gotika i renesansa u svim dijelovima navodno dosljedno i ravnomjerno miješaju. Rekoh navodno, jer u stvari u prizemnom trijemu i u drugom spratu Divone koncipiranim od majstora Miličevića gotički su motivi upravo minimalni, dok pročelje prvog sprata stopostolno odgovara praksi mletačkog gotico fiorito sredine 15. stoljeća.⁶⁾

⁵⁾ O. c. str. 280 der Wechsel von Renaissance und gothischen Formen in den verschiedenen Stockwerken wäre nicht zu erklären, wenn man nicht für Dalmatien allerwärts ein Nebeneinandergehen romanischer, gothischer und Renaissanceformen durch der ganze XV und XVI, Jahrhundert hinein constatiren könnte.

⁶⁾ Fisković u prilog svoje teze također opširno insistira na tome, da na Divoni nema vidljivih znakova pregradnje i da su na njoj dosljedno usklađeni dijelovi Divone, koji su po meni iz sredine 15. stoljeća, sa

Nemamo uopće dokaza, da je Paskoje Miličević, kada je 1516. izradio model za pregradnju Divone još upotrebljavao gotičke motive svoje ranije periode: u svakom pak slučaju su gotičke reminiscencije u dijelovima Divone, što sigurno od njega potječu, tj. u prizemnom trijemu i drugom spratu minimalne. Fisković je u prilog svog mišljenja samo naveo kip sv. Vlaha i navodno gotičke palmete iznad drugog sprata i uže ispod kapitela u trijemu. Kip je više godina prije njegove smrti bio izrađen od nepoznatog domaćeg klesara i to prema općem modelu majstora Paskoja, koji nije sigurno odredio stilske osobine tog detalja.⁷⁾ Za akroterije uvrh Divone ustrajem pri tome, da su renesansne u svojem temeljnom obliku, jer potječu i u svojoj sročolikoj konturi i u unutarnjem motivu palmete od klasične antikne palmete i skroz su drugačije od gotičkih akroterija (primjeri: Duždeva palača i Cà d'oro u Mlecima iz sredine 15. stoljeća i vrh zvonika katedrale u Korčuli Marka Andrijića iz kraja tog stoljeća). Samo je u Divoni klasičnim palmetama dodan gotički pupoljak (Kreuzblume). Ali to one najvjerovatnije zahvaljuju domaćim izvađačima Miličevićeva modela, isto kao što i uže ispod kapitela u trijemu i četverolisne otvore potkrovlja u dvorišnoj strani drugog sprata. To smijemo s punim pravom nagađati tim više, što upravo nedavno od Fiskovića objelodanjeni dokumenat pokazuje, da su izvađači radova prema Miličevićevu modelu čitave detalje radili po vlastitim nacrtima. U ugovoru Petra Petrovića i Vlahuš Radivojevića od 1. ožujka 1516. izričito se naime kaže, da će 6 vrata u prizemlju, koja su zbog svojih mješanih gotičko-renesansnih oblika igrala veliku ulogu u Fiskovićevu argumentaciji, zapravo biti izvedena po nacrtima napravljenim od spomenutih majstora (desegno per loro facto — desegno a noi dato per li dicti Petro et Biasio).

U prilog jednovremene gradnje čitave Divone Fisković se nadalje pozivlje na činjenicu, da se isti oblici javljaju u Miličevićevu trijemu i u zidu po meni starijeg prizemlja; ali to još ne mora zna-

---

onim iz početka 16. stoljeća. Poznata je međutim činjenica, da su stari majstori znali izvesti pregradnje i dogradnje tako vješto, da nisu ostavljali uočljive znakove pregradnje i da su dosljedno usklađivali novo sa starim. U vezi s ovim Fisković osobito ističe, da veliki četvorni prozori pročelnog prizemlja imaju navlaš tako široki razmak, jer je ispred njih bio predviđen renesansni trijem, koji sprječava jači mlaz svijetla u prizemne sobe i da ti veliki prozori svjedoče, da je graditelj već s prvog početka bio predvidio zidanje trijema. Ali jednaka potreba većih prozora postojala je i u slučaju kasnije prigradnje trijema. Fisković navodi nadalje slučaj jednakog ureda zubića u otvoru donjeg središnjeg dijela trifore pročelja, kroz koji se izlazi na terasu trijema, kao i na vijencima katova pročelja: ali nije nikakovo čudo, da je početkom 16. stoljeća opetovan u spomenutom otvoru isti motiv kao na vijencu ispod trifore iz sredine 15. stoljeća tim više, što je motiv zubića dio urednog repertorija i mletačkog gotico fiorito 15. stoljeća i domaće renesanse 16. stoljeća.

⁷⁾ I sam Fisković piše, da je Paskoje Miličević dao jedinstvenu osnovu koju su klesari ispunjali klesarskim dijelovima (Fisk. Pril. 11, str. 113).

čiti, da su trijem i zid prizemlja bili građeni u isto vrijeme već samo to, da je prvi, to jest trijem, bio građen a drugi pregrađen u isto vrijeme.

Srž spora oko Divone jest i ostaje datum pročelja prvog sprata. To pročelje stopostotno, u cjelini i u detalju, odgovara praksi majstora iz sredine 15. stoljeća, što rade pod utjecajem mletačkog gotico fiorito tog vremena. U privatnim palačama Mletaka imamo ne samo karakterističan raspored središnje široke »balkonate« sa mnogostrukim nizom arkada stegnute u pravokutan okvir i pobočne monofore s lukom tzv. magarećeg hrpta nego i mnogostruko ažurirano kružište u trifori i u monoforama i u ovim posljednjima lukove, što vise poput zavjesa i sa pinijama između lukova, te kapitеле kovrčava lišća. Fisković primjećuje, da se u nizu običnih zubića i u simetrično sastavljenom umjetnom ukrasu na lukovima monofora na pročelju Divone već osjeća renesansa, što je točno i na to sam bio i ja upozorio još ranije. Ali ti motivi nisu nikako tuđi mletačkom gotico fiorito sredine 15. stoljeća: prvi (zubići) kao davna tradicija srednjovjekovne mletačke umjetnosti a drugi kao neminovna posljedica stanovitog utjecanja renesanse, koja se u to doba već bila afirmirala u dobrom dijelu Italije. Protiv mletačkog karaktera i datiranja u 15. stoljeće pročelja prvog sprata Fisković navodi još motiv polukuglica na središnjoj trifori Divone, kojih da u Mlecima nema, a česti su motiv na dubrovačkim palačama 16. stoljeća. Međutim polukuglice u uglovima između lukova arkada ima već katedrala Jurja Dalmatinca u Šibeniku iz sredine 15. stoljeta:⁸⁾ motiv polukuglica prema tome upućuje nas, ukoliko ga stvarno Mleci ne poznaju, najviše na utjecaj domaće sredine u izvedbi zgrade Divone 15. stoljeća.

Presudno je pak u pitanju spornog datuma prvog sprata Divone to, što ne samo svi njegovi motivi postoje oko sredine 15. stoljeća, nego što se nekoliko motiva tog sprata Divone uopće više ne javlja u dubrovačkim zgradama 16. stoljeća: a to su izrazito trbušasti oblik lukova, monofora, mnogostruko ažurirano kružište i kao zavjese viseći lukovi sa privjescima pinija.⁹⁾

Fisković upozorava i na to, da se na Divoni nalazi isti opći raspored sa renesansnim trijemom u prizemlju i gotičkim spratom poviše toga, kao na dubrovačkim palačama i dvorcima 16. stoljeća, te da se usto na njoj nalazi i više motiva, koje imamo i na tim palačama i dvorcima (spomenute polukuglice u uglovima lukova, kapiteli bujnog lišća). To je svakako točno: ali prvo ima svoj korijen u želji imućnih Dubrovčana, da im se privatna zgrada povede

⁸⁾ Up. Č. M. Iveković, Šibenik-Sebenico, Wien 1927, tab. 11, 12, 16.

⁹⁾ Up. I. Zdravković, Dubrovački dvorci, Beograd 1951, passim. Nešto se približava t. zv. magarećem hrptu luk monofore u Majstorovićeve dvorcu ali i to više u crtanoj rekonstrukciji nego li na fotografiji, o. c. str. 72—74.

za reprezentativnom javnom zgradom Dvora, a drugo u činjenici, da su oblici kasne gotike uvedeni širom Dalmacije od Jurja Dalmatinca i njegovih pomagača već sredinom 15. stoljeća u konzervativnoj sredini Dubrovnika potrajali sve do u duboko 16. stoljeće. Kod metodičnog određivanja približnog vremena nekog spomenika ili dijela spomenika na temelju sličnosti i razlika u stilskim oblicima treba u prvom redu uzeti u obzir vremensko trajanje tih oblika. U konkretnom slučaju pojava kapitela bujnog lišća i polukuglica u uglovima lukova u dubrovačkim dvorcima 16. stoljeća nedostaje da datiramo čitavo pročelje Divone u to vrijeme, jer se ti oblici javljaju u dalmatinskom primorju već sredinom 15. stoljeća; međutim motivi kvatročentesknog mletačkog gotico fiorito kao što su izraziti profil »magarećeg hrpta« lukova monofora, višestruko ažurirano kružište i lukovi, što vise poput zavjese i s privjeskom u obliku pinijske govore i te kako u prilog sredine 15. stoljeća, jer ih ni u dubrovačkom graditeljstvu u 16. stoljeću više nema.

Upozorit ću još na nešto to jest na davno zapaženu veliku sličnost između pročelja nažalost propale stare Vijećnice u Dubrovniku i središnjeg dijela pročelja Divone.¹⁰⁾ Zgrada Vijećnice izgorjela je g. 1817. a obnovljena je u neorenesansnom stilu g. 1863: od stare zgrade ostala je jedna ne baš jasna fotografija stanja zgrade poslije požara a prije obnove i nekoliko ne baš sigurnih crtežnih rekonstrukcija navodnog izvornog izgleda. Na njima se vidi, da je Vijećnica imala središnju triforu stegnutu u pravokutan okvir i dvije pobočne monofore, što završavaju lukom izrazitog profila »magarećeg hrpta« kao pročelje prvog sprata Divone. Na nacrtu iz g. 1837., izrađenom kao plan za obnovu požarom oštećene Vijećnice ili kao idejna rekonstrukcija izvornog stanja Vijećnice prije požara, u vrhu trifore i monofora vide se prošupljeno kružište i na njegovom donjem kraju viseći lukovi. Pročelja gornjeg sprata Vijećnice i prvog sprata Divone bila su prema tome svakako vrlo slična, a možda i identična (ovo posljednje ako nacrt iz g. 1837. odgovara stvarnom izvornom izgledu Vijećnice prije požara). Važno je prema tome utvrditi datum gradnje Vijećnice.

Fisković misli, da je Vijećnica građena u cjelini krajem 15. stoljeća i da je njezino renesansno prizemlje i kasnogotički gornji sprat izveden odjednom u duhu domaćeg prelaznog gotičko-renesansnog stila kao i u Divoni. Po svemu se međutim čini, da je

¹⁰⁾ Za Vijećnicu vidi članak M. Rešetara u Vjesniku hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, N. S. Sv. XV, Zagreb 1928; članak C. Fiskovića u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LII, Split 1950, str. 190 ss i sl. 2 i 3; članak L. Beritića u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split 1956, br. 10, str. 48—50 i crtež S. Benića u Zborniku zaštite spomenika kulture, Beograd, 1959, knj. X, 1959, sl. 2, str. 214 (prema nacrtu iz g. 1837.).

miješanje dvaju stilova u Vijećnici kao i u Divoni rezultat gradnje u dvije različite vremenske periode.

Već u srednjem vijeku Vijećnica je bila na svojem mjestu sjeverno od Dvora, s kojim je po svoj prilici već u to doba dvorana Velog Vijeća bila spojena. U istoj zgradi ispod dvorane Velog Vijeća bio je fontik za žito. God. 1435. nastradali su od požara Dvor i Arsenal, do kojih je bila Vijećnica, pa je tom prigodom svakako morala stradati i sama Vijećnica. Talijanski humanista Filip de Diversis, koji je oko g. 1440. sastavio djelo o Dubrovniku i njegovim zgradama i koji je vidio kako se Dvor nanovo gradi pa potanko opisuje ono, što se pred njegovim očima diže (qui dum scripsi actu fiebant), uz nabrojanje raznih dijelova novog Dvora spominje, da će se graditi i dvorana za Velo Vijeće (erit in eo Palatio aula magna quedam pro consensu omnium Nobilium Ragusij in Senatu generali, ubi consiliativae futuronem deliberationes capiuntur).

Možda su ostali zidovi u prizemlju zgrade, gdje je bio fontik za žito, jer de Diversis kaže huic Palatio adhaeret domus quaedam communis quam bladonam fonticum appellat; ali za dvoranu Velog Vijeća de Diversis ne rabi prezent nego futur, erit, kao za sve ostale dijelove Dvora, koji se nanovo dižu.¹¹⁾

Prema tome dvorana Velog Vijeća toliko slična pročelju prvog sprata Divone građena je negdje poslije g. 1440. Krajem stoljeća ova se zgrada samo pregrađuje, kako očito proizlazi iz više zaključaka Vijeća umoljenih. God. 1489. Vijeće donosi zaključak, da se ruši prizemlje zgrade, u kojem je bio smješten fontik, ali se usto nalaže, da se podupre krov dvorane Vijećnice: očita je namjera, da se ona i dalje očuva. A godinu dana kasnije se ta dvorana po nalogu istog Vijeća samo produžuje prema sjeveru za jedan luk. Prema tome je samo renesansno prizemlje iz kraja stoljeća a kasnogotičko pročelje gornjeg sprata iz istog vremena i lako od istog majstora kao i slično pročelje prvog sprata Divone (sredine 15. stoljeća).

Rezultati, do kojih smo došli na temelju stilskih oblika pojedinih dijelova Divone, dobivaju najbolju potvrdu pravilnom interpretacijom poznatih i objelodanjenih arhivskih podataka.

Glavna carinarnica Divona, u dokumentima Doana, spominje se već u dubrovačkom statutu g. 1296. na današnjem mjestu nedaleko nekog naplava vode, Sponza, po kojem se s vremenom i ona tako nazivlje. U srednjem vijeku je ona bila znatno manja i nalazila se na mjestu južnog dijela današnjeg istočnog krila Divone. Na njezinoj zapadnoj strani bila je ulica široka 4 sežnja (8.192 m), u kojoj su s jedne i s druge strane ulice bile zlatarske radionice (po njima se ulica zvala Zlatarskom ulicom, ruga aurificum). Ova je

¹¹⁾ Up. Philippi de Diversis, Situs aedificiorum, politiae... civitatis Ragusij u Programma dell i.v Ginnasio Superiore in Zara, XXIII 1879—1880, str. 42, Zadar 1880.

ulica bila na mjestu dvorišta današnje Divone. S druge strane ulice bila je u vezi s naplavom jedna čatrnja i gostiona (na prostoru zapadnog krila današnje Divone). Ovakovo je stanje zatekao Filip de Diversis o. g. 1440. (on spominje *via lata* između Doane i *spongiae*). Ali malo poslije mora da je bila građena nova prostrana zgrada, koja se znatno proširila prema zapadu i obuhvatila i prostor srednjevjekovne Doane i ulicu i prostor gostinjca i čatrnje. To mora da se je zbililo između godine 1445. i 1459. Godina 1445. kao terminus post quem za ovakvo mišljenje daje nam činjenica, da još nema današnje Divone na srebrnom kipu sv. Vlaha, koji reproducira današnji toranj za gradski sat građen o. g. 1445. A g. 1459. kao vrlo vjerojatan terminus ante quem daje nam naredba grada Dubrovnika iz te godine da zlatari ne smiju više vršiti svoj zanat nigdje drugdje osim u Zlatarskoj ulici: najvjerojatniji znak, da su prije toga a u vezi sa gradnjom nove zgrade morali iseliti iz stare Divone i porazmjestiti se u drugim ulicama grada.¹²⁾

Svoj današnji izgled dobila je Divona međutim svakako tek početkom 16. stoljeća prilikom temeljitog zahvata prema modelu gradskog inženjera Paskoja Miličevića. Povod zahvatu dala je potreba, da se u vezi sa u to doba jako razmahanom trgovinom otvori u Dubrovniku prostrano skladište za robu, što plaća carinu. Još pod kraj g. 1513. Vijeće umoljenih zaključilo je, da se uredi pitanje skladišta (*fontika*), a u lipnju g. 1515. isto Vijeće odredilo je tri nadstojnika, koji će dati izraditi model i naći zgodno mjesto za fontik (*profaciendo modellum et loco comodo per eos inveniendo*). Glavni fontik bio je dotada u prizemlju zgrade do Dvora ispod dvorane Velog Vijeća. Iz zaključaka Vijeća umoljenih od 16. siječnja 1516. vidimo, da je ono prihvatilo za izvedbu model Paskoja Miličevića, koji je smjestio novi fontik u proširenom prizemlju Divone. Usto je Divona dobila trijem u prizemlju i drugi sprat; ali glavni poticaj za nove radove na Divoni bio je regbi po svemu sam fontik. Značajna je u tom pogledu činjenica, da se nadstojnici nad novim radovima kroz sve vrijeme od g. 1516. do g. 1522. dosljedno spominju kao *officiales* ili *provisores fabricaes fontici* i onda, kad se radi o radovima u trijemu ili drugom spratu. Nigdje se u dosada objavljenim dokumentima iz tog vremena ne spominje dizanje Divone iz temelja. U zaključku, kojim se prihvaća Miličevićev projekt i pozivlje na početak radova, ne stoji ponendo *m u r u m secundum dictum modellum*, kako je Folnescis netačno čitao, nego ponendo *m a n u m* (tj. radi se prema tome samo o počimanju radova a ne dizanju zida), kako je to Beritić ispravio.¹³⁾

¹²⁾ I Fisković veže ovu odredbu iz g. 1459. sa gradnjom zgrade Divone uslijed česa su zlatarske radionice morale biti privremeno razmještene po gradu (iako to bez razloga veže uz gradnju Divone g. 1520., up. Fiskovićev članak u Starohrvatskoj Prosvjeti, III Serija, Sv. 1, str. 157).

¹³⁾ Za sve ovo vidi Ber. P. Miličević i Karam. Per. 1 passim.

Već sve ovo nije bez značenja za sporno pitanje a pogotovu to nisu argumenti iz arhivskih podataka, koje ću još iznijeti. A to su:

1. Fisković je u dubrovačkom arhivu našao podatke o tome, da su od sedam zlatarskih dućana, koji su bili na zapadnoj strani prizemlja Divone, tri bila unajmljena posljednji put g. 1516. a četiri od njih su plaćala najam sve do kolovoza g. 1521. Prva tri dućana su bila oduzeta već početkom radova radi smještanja građevinskih alata i materijala, dok su ostala četiri nastavila radom sve do g. 1521., kada su dućani bili uklonjeni i njihov prostor bio priključen novom fontiku (v. o tome pod br. 3). Ovo je svakako u prilog mojoj tezi, da se Divona početkom 16. stoljeća nije gradila iz temelja već samo pregrađivala. Nije svakako točno, da su zlatarski dućani postojali sve do Miličevićevih radova na Divoni nego još 5 godina i 5 mjeseci poslije početka tih radova (Fisković, Pril. 7, str. 37).

2. Perimetralni zidovi stare Divone nisu bili srušeni s početkom radova na izvedbi Miličevićeva projekta, jer Vijeće umoljenih u zaključku u ožujku g. 1519., dakle tri godine otkada se radi po tome projektu, spominje postojanje zidova stare Divone na zapadnoj strani, gdje su bili zlatari, i sjevernoj, gdje je bila crkvice sv. Nikole (de suspendendo pro nunc ruinam muri veteris Sponze a parte stationum aureficum et a parte ecclesie sc̄ti Nicolai). A nisu oni bili rušeni ni kasnije u cjelini, već samo u prizemnom dijelu u vezi sa odstranjenjem zlatarskih dućana i njihovim priključenjem novom fontiku (Ber. P. Miličević, str. 15, bilj. 20): v. o tome pod br. 3.

3. Zaključak Vijeća umoljenih od 22. listopada 1521. godine je vrlo važan pa ću ga još jednom donijeti u prijevodu i originalu. Zaključak glasi: Prvi zaključak jest, da se daje sloboda nadstojnicima gradnje fontika Divone da mogu i moraju za dovršenje rečene gradnje, kako je bilo zaključeno prvog dana ovog mjeseca, rušiti dućane zlatara i u rečenim dućanima napraviti četiri skladišta sa svodovima prema modelu i rečena skladišta pretvoriti u fontik za udobnost trgovaca i trgovačke robe slijedeći rečeni model s rečenom gradnjom sve do dovršenja žitnice (u potkrovlju Divone, op. pisca) i krova. (Prima pars est de dando libertatem provisoribus fabricae fontici Dohane quod possint et debeant pro complendo dictam fabricam sicut fuit ceptum die primo presentis mensis, ruinari facere stationes aureficum et in dictis stationibus facere quatuor magazena cum suis mezalinis involtatis secundum modellum et dicta magazena volvere in fonticum pro comoditate mercatorum et mercantiarum sequendo dictum modellum cum dicta fabrica usque ad complementum granariorum et tecti.) Ako se ima u vidu, da je moje mišljenje u biti to, da se početkom 16. st. prema Miličevićevu modelu ne proširuje prema zapadu zgrada Divone kao takova nego se samo prizemni prostor jedne već postojeće zgrade proširuje prostorom zlatarskih dućana i to u svrhu povećanja kapaciteta

novog fontika, što se premješta iz zgrade do Divone u prizemlje Divone, to ćemo uvidjeti, da spomenuti zaključak u cjelini potvrđuje moje mišljenje. Pristaše mišljenja potpune novogradnje Divone moraju nužno pretpostaviti da se tek početkom 16. stoljeća odstranjuje stara zgrada Divone na prostoru istočnog krila i gostinjac na prostoru zapadnog krila današnje Divone i da se tek tada gradi velika proširena Divona na prostoru stare Divone, gostinjca i ulice između njih: o svemu tome nema međutim govora ni u gore spomenutom zaključku ni u drugim objelodanjenim dokumentima.¹⁴⁾

4. Upozorio sam već ranije na značajnu činjenicu, da su se Nikola i Josip Andrijić, koji su se obavezali ugovorom krajem g. 1518. da će dovršiti radove u prizemlju Divone, jednu arkadu i više vrata i prozora i izgraditi trijem u prizemlju i koji su prema zapisima o isplati navedenih radova ove dovršili do kraja g. 1519., malo po tome već u travnju 1520. ugovorili nastavak radova, ali ne na prvom već na drugom spratu Divone. Ali ima još nešto. U ovom ugovoru u travnju 1520. obećaje se majstorima Nikoli i Josipu Andrijiću, da će im se vijenac ispod drugog sprata platiti po istoj cijeni, koja je bila ugovorena sa pokojnim majstorima Petrom i Blažom. Fisković je ranije nagađao, da su to majstori Petar i Blaž Andrijić, na što sam upozorio, da to ne može biti, jer je majstor Petar Andrijić živio još dugo poslije g. 1520., kada se majstori Petar i Blaž spominju kao pokojni. Stvari međutim jakom vjerojatnošću rješava posljednji dokumenat objavljen od Fiskovića, po kojem su radove na Divoni najprije bili preuzeli g. 1516. Petar Petrović i Blaž Radivojević; oni su po svoj prilici Petar i Blaž iz ugovora g. 1520. A ako je to tako, to znači, da su se ova dva majstora, koji su se bili obavezali graditi 10 arkada u prizemlju, pa su kroz dvije godine to uglavnom i izveli, ali su prije izvršenja desete arkade bili zatečeni smrću, još prije svoje smrti (pod kraj g. 1518.) bili obavezali na početak radova na drugom spratu. A to je sve svakako u prilog teze, koja računa s time, da je prvi sprat bio

---

¹⁴⁾ Beritić, koji usvaja Fiskovićevo mišljenje, nužno pretpostavlja, da je odstranjenje zlatarskih dućana prethodilo gradnji današnjeg zida. Međutim dućani su odstranjeni ne na početku već pri samom kraju radova na Divoni u listopadu 1521., kada je već bio podignut drugi sprat i dovršava se potkrovlje i krov Divone.

Beritić nadalje piše, da su dućani zlatara bili uz zid Divone, čime vjerojatno misli, da su bili na ulici ispred zgrade. To međutim ne proizlazi iz navedenog dokumenta i nije o sebi vjerojatno, jer bi dućani ispred zgrada na obim stranama ulice sužavali odveć ulicu. Beritić također primjećuje u prilog svojeg mišljenja činjenicu, da se na zgradi Divone danas ne vide tragovi nikakve preinake ni pregradnje; vrlo lako međutim, da su zidni dijelovi prizemlja na zapadnoj i sjevernoj strani Divone, gdje su bili zlatarski dućani, bili pri uklanjanju dućana jednostavno rušeni pa obnovljeni kako je učinjeno g. 1489. sa prizemljem zgrade do Dvora, gdje je ispod dvorane Vijećnice bio glavni fontik prije nego je ovaj prema Miličevićevu modelu prešao u prizemlje Divone (Up. Ber. P. Miličević str. 8 i Beritićev članak u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 10, str. 41 i 49).

ostao od prve periode gradnje Divone (up. dokumente u Karaman, Peristol 1, str. 36 i Fisković, Prilozi 11, str. 107–109).

5. Objavljeni dokumenti daju nam priličan uvid u tok radova na Divoni prema Miličevićevu modelu u vrijeme od g. 1516. do g. 1522. Od ožujka g. 1516. Petar Petrović i Blaž Radivojević izvode radove u prizemlju do svoje smrti pod kraj 1518., od kraja g. 1518. pa do kraja g. 1519. Nikola i Josip Andrijić dovršavaju radove u prizemlju i grade trijem pred prizemljem; isti majstori uz pomoć drugih klesara i kamenara od aprila g. 1520. rade dalje i to na izgradnji drugog sprata; krajem g. 1521. radovi se približavaju kraju i tada se odstranjuju zlatarski dućani u zapadnom dijelu prizemlja i uključuju u fontik; posljednji se radovi spominju u prvoj polovici g. 1522: nigdje nisu dosada objavljeni dokumenti iz početka 16. stoljeća o radovima, pogotovo radovima većeg opsega na prvom spratu.

Kako vidimo razgovori o Divoni nisu još pri kraju. Oni će se možda nastaviti novim zapažanjima i novim dokumentima iz arhiva. Oni su bili dugi i opsežni, ali nisu bili suvišni ni beskorisni. Oni su dali Fiskoviću priliku, da svestrano prikaže značajnu pojavu pridržavanja gotičkih motiva u vrijeme renesanse 16. stoljeća, u Dubrovniku, iako njegova primjena te pojave na slučaj Divone po mojem mišljenju nije pravilna. A meni su razgovori dali priliku, da istaknem dvije stvari važne za metodički postupak u interpretaciji historijskih i stilskih argumenata: prvo je, da uvijek podjednako iskorištavam i historijske i stilske momente, drugo je, da uvijek imamo pred očima i cjelinu i detalje spomenutih momenata to jest da za pojedini bilo historijski bilo stilistički momenat interpretiramo u sklopu svih podataka s kojima raspolazemo.

U ovom osvrtu Ljubo Karaman priznaje važnost novog ranije nepoznatog dokumenta koji sam nedavno objelodanio o gradnji prizemlja Divone 1516. godine. On odustaje upravo zbog toga novog podatka od svoga nekoliko puta opetovanog mišljenja, da su arkade Divonina dvorišnog prizemlja iz 15. stoljeća. Priklanja se dakle tom mišljenju, iznesenom već na početku ovih razgovora, da su sagrađene početkom 16. stoljeća.

Ali on ipak pokušava zadržati bar donekle mišljenje, da se tada prizemno dvorište nije podiglo iz temelja već pregradilo ranije dvorište i zgrada kojima danas nema ni traga, a koju samo pisani izvori spominju tako kratko i usput da se iz tih bilježaka ne može, ako se upotrebi dozvoljene granice naučne metode ispitivanja prošlosti, rekonstruirati čitav izgled ovog građevnog sklopa prije 1516. godine.

Nemajući tako oslonca u sačuvanim ranijim dijelovima stare carinarnice, Karaman se ponovo utiče nepouzdanom opisu ovog položaja, koji je iznio Filip de Diversis oko 1440. godine, iako je i sam ranije tačno utvrdio da je taj Filipov pasus »ponešto nejasan«.

Karaman dakle bez ikakvih jačih pisanih podataka i bez ikakvih ostataka stilskih dijelova zgrade, koji bi mogli poticati isključivo iz prve polovice 15. stoljeća, piše: »Ali malo poslije (nakon de Diversisova opisa iz 1440. g., opaska C. F.) mora da je bila sagrađena nova prostrana zgrada, koja se stalno proširila prema zapadu i obuhvatila i prostor srednjovjekovne Doane i ulicu i prostor gostinjska i čatrnje. To mora da se zbilo između godine 1445. i 1459.«

Za tako uvjerljivo izrečenu pretpostavku, koju je ranije bio pravilnije nazvao »nagađanje«, o postojanju takove jedne gradnje, nema međutim još nikakvih dokaza.

Čemu dakle pretpostavljati ili nagađati građenje i proširenje neke Divone iz sredine 15. stoljeća, pa čak omeđivati vremenski razmak tih imaginarnih izgradnja i pregradnja?

Vjerojatno samo za to, da se održi svoje ranije mišljenje izrečeno na temelju zastarjelih sudova Jacksona i ostalih pisaca koji nisu shvaćali dovoljno dubrovački prelazni gotičko-renesansni stil iz prvih godina 16. stoljeća, već su smatrali da su to dva stila dviju ili više pregradnja različitog vremena.

Upravo zbog toga Karaman neke dijelove sagrađene početkom 16. stoljeća, a osobito njen drugi kat, kida od njene jedinstvene cjeline i datira u sredinu 15. stoljeća, da bi dokazao postojanje svoje imaginarne Divone iz toga vremena.

Međutim svi dijelovi dvorišne arkade, jednako kao i pročelni prozori prvog kata današnje Divone mogu se datirati u vrijeme njene izgradnje prema Miličevićevu modelu od 1516. godine upravo zbog toga, jer nisu po svom stilu isključivo povezani uz sredinu 15. stoljeća, već po oznakama zakašnjenja »cvijetne gotike« i njenog preplitanja s renesansnim motivima mogu biti izrađeni i tokom prve polovice 16. stoljeća. Ne moraju dakle zbog svoga tipičnog zakašnjavanja po ničemu pripadati onoj imaginirano nadograđenoj Divoni iz sredine 15. stoljeća.

Ne može se dakle prihvatiti mišljenje, da su trifora i monofore na pročelju prvog kata, niti dvorišne arkade tog istog kata, ostaci jedne zgrade, za čiju se gradnju tokom 15. stoljeća nema ništa pouzdanog niti ju se po stilskim motivima može datirati samo u to vrijeme.

Postoji međutim nekoliko dokumenata, odluka Vijeća, računa i čitavih ugovora za izgradnju današnje Divone tokom prve polovice 16. stoljeća.

Uspjelo mi je doznati iz tih dokumenata gradnju osnovnih prizemnih dijelova Divone, njenih dvorišnih arkada, trijema, glavnog ulaza i ostalih vrata, zatim prozora i završnih dijelova drugoga kata, majstore i datume. Uspio sam da sve te dijelove spomenute u pisanim dokumentima prepoznam in situ.

Preostaje još da se nađu dokumenti o gradnji prvog kata, koji inače po svom stilu može da se datira u vrijeme nakon građenja prizemlja, a prije gradnje drugoga kata, kao što je uostalom i logično po općem slijedu svakog zidanja. Taj prvi kat se nadovezuje potpuno na prizemlje i usklađuje se s drugim katom ne pokazujući nikakove znakove ranijih ostataka neke pregradnje iz 15. stoljeća niti duljeg zastoja ili poremećenja u toku rasta Divone.¹⁾

Karaman dakle uglavnom osniva svoje mišljenje »da je već sredinom 15. stoljeća srednjovjekovna Divona bila proširena prema zapadu i da su već u to vrijeme njezini perimetralni zidovi postavljeni na današnje mjesto« samo na svom uvjerenju da prvi kat današnje zgrade potiče po svom stilu iz toga vremena i na argumentima ex silentio, budući da o građenju tog prvog kata nema pisanih dokumenata.

On i u ovom članku često upotrebljava te argumente ex silentio. Tako npr. piše: »Nigdje se u dosada objavljenim dokumentima iz tog vremena ne spominje dizanje Divone iz temelja« ili »nigdje nisu dosada objavljeni dokumenti iz početka 16. stoljeća o radovima, pogotovo o radovima većeg opsega na prvom spratu«.

Upozorio sam već u svom prethodnom članku kako je Karaman bio preuranio zaključiti, da je dvorišni trijem građen ranije od početka 16. stoljeća, navodeći za to i onda upravo argument ex silentio: »Nigdje nema u objelodanjenim dokumentima govora o izvedbi ostalih devet arkada u prizemlju«.

Međutim baš nakon toga njegovoga tvrđenja našao sam i objavio ugovor o gradnji tih prizemnih arkada 1516. godine, za koje sam inače i ranije tvrdio da su po stilskim oznakama podignute u tom stoljeću.

Ne bi dakle trebalo ponovno i nakon toga upotrebljavati nepozdane argumente ex silentio, već radije uvažiti opširni ugovor, koji jsano govori o gradnji bitnog dijela prizemnog dvorišnog trijema, a to su deset stupova s arkadama, među kojima su i oni ugaoi, na kojima počivaju svi dvorišni zidovi prvoga kata, zatim pet prizemnih vrata i konačno portal glavnog ulaza koji se nalazi

¹⁾ Osim ostataka u jugoistočnom uglu Divone koji ne dolaze u obzir pri ovoj polemici, jer su bočni i ne ulaze direktno u pročelne i dvorišne dijelove Divone koji su sporni. Već sam o njima pisao u članku u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji sv. 7, str. 40. Split 1953. Karaman u ovom članku piše: »slažem se i u tome da je pored velikog zahvata početkom 16. stoljeća na temelju modela Paskoja Miličevića postojala na istom mjestu zgrada Divone iz 15. stoljeća«. Međutim ne mogu reći da se slažem, da su spomenuti ostaci upravo na istom mjestu današnje Divone, već kao što se očito vidi, stoje bočno od današnjeg pročelja i dvorišta. Oni koje spominju dokumenti mogu biti i iz romaničke Divone koja se spominje u 13. stoljeću. Pače ostaci koji potiču možda iz 15. stoljeća potvrđuju da je današnje pročelje i dvorište kasnije u cjelini i odjednom nastalo u 16. stoljeću. Ali to treba vidjeti na licu mjesta, a nedostatak je Karamanova pisanja što on svoje zaključke ne stvara niti provjerava na samoj zgradi.

u pročelnom zidu. Svi ti osnovni dijelovi pročelnog i dvorišnog prizemnog zida o čijem podizanju govori jasno ugovor i koji su još *in situ*, predstavljaju početne radove nove velike Divone podignute prema Miličevićevu modelu.²⁾

Sve druge arhivske bilješke ne kose se s tim dokumentom niti govore o pregradnjama, već samo o toku gradnje u kojoj se postepeno i lagano ruše zlatarske radionice i stariji dijelovi sredovječne Divone, da ustupe mjesto planiranoj i jedinstvenoj novogradnji.

Karaman oslanja svoje mišljenje o proširenju i gradnji svoje kvatrocentističke Divone, tumačeći proizvoljno i odveć slobodno sažete i kratke arhivske bilješke o uklanjanju zlatarskih radionica i o izgradnji pojedinih dijelova Divone. Međutim tim zlatarskim radionicama i dućanima nema više vidljivih tragova, pa ih se ne dade tačno ubicirati niti im rekonstruirati izgled. Ne mogu nam dakle pomoći da rekonstruiramo slijed rušenja starog građevinskog sklopa Doane i Spongie.

Jednako tako je nepouzđano Karamanovo upoređenje Divone s Vijećnicom, da bi dokazao zadržavanje starijih dijelova obiju zgrada, pa tim i navodnog starijeg prvog kata Divone i njegovog uklapanja u novogradnju 16. stoljeća.

Vijećnica je nestala, nažalost, skoro pred stotinu godina i od nje je, kako i Karaman piše »ostala jedna ne baš jasna fotografija stanja zgrade poslije požara, a prije obnove i nekoliko ne baš sigurnih crtežnih rekonstrukcija navodnog izvornog stanja«.

Nije dakle moguće provjeriti one pregradnje koje i onako nejasno spominje de Diversis, a odveć slobodno rekonstruira u pisanju o ovoj značajnoj zgradi za svoju tezu Karaman.

On previše slobodno vrši te uporedbe, jednako kao što Divonu silom uvlači u opće okvire dalmatinskog graditeljstva, iako su ti krivudavi, puni izuzetaka i retardacija. On u tom upoređenju seže za istarskim i mletačkim spomenicima, a ne želi sagledati pitanje na licu mjesta pojedinosti Divone, jedinstvo, povezanost i prepletenost svih njenih dijelova od prizemlja do krova, neće da uvidi da u toj zgradi nema velikih krparenja niti ostataka starijih dijelova, neće da se osvrne na domaće primjere zadržavanja »cvijetne gotike« u kojima se sklad prelaznog gotičko-renesansnog stila opetuje u Dubrovniku do tipičnosti. On pače ponovno šutkom prelazi preko mnogih i opširnih analiza stila koje sam izvršio na zgradi i tim dokazao njenu jedinstvenost.

---

²⁾ Budući da Miličević nije bio kipar ni klesar arhitektonskog ukrasa, pa prema tome ni vlasnik klesarske radionice, novogradnju po njegovom modelu zidali su Andrijići i ostali dubrovački domaći kipari i klesari, ne zadržavajući pri tome starije ostatke, već su izrađivali nove reljefne ukrase i pojedinosti po svojim vlastitim nacrtima. Stoga Miličeviću kao projektantu ne treba ni pripisivati pojedinosti stilski prepletenih gotičko-renesansnih ukrasa, niti ga u tome smatrati naprednim, pa stoga iz njegova modela isključivati motive »cvjetne gotike«.

Još uvijek drži da je drugi kat ostatak starije kvatročenti-
stičke Divone, iako nigdje nema traga pregradnjama, koje bi uosta-
lom bile i nemoguće u onom smislu kako ih on predlaže, jer ne
može da se podupru i ostanu viseći glomazne arkade prvog dvoriš-
nog kata, a da se pod njih podmeće čitava konstrukcija novih
prizemnih arkada, lukova i stupova. Taj prvi kat nije obično zidno
platno i statički je to onda bilo nemoguće izvesti, a da se pri tome
ne izvrše promjene umetanja otvorenog prizemlja pod te teške i
rašćlanjene galerije prvog kata, koje se ne bi danas primijetile.
Jednako tako ne vidi se ni u sljubljenosti glavnog portala s pročel-
nih prizemnim zidom, ni u povezanosti vratiju skladišta s prizemnim
dvorišnim zidom nikakvih tragova pregradnja ni nasilnih otvaranja
da se sve to umetne u navodne starije zidove.³⁾

Ponovno pisanje da je »poznata međutim činjenica da su stari
majstori znali izvesti pregradnje i dogradnje tako vješte, da nisu
ostavljali uočljive znakove pregradnje i da su dosljedno usklađivali
novo sa starim«, nije tačno, jer povjesničar umjetnosti i arhitekt
koji se bavi proučavanjem povijesti i umjetničkih građevina, može
jasno vidjeti ili otkriti ispitivanjem stilskih razlika ili raznolikošću
građenja razliku između starijeg i novijeg, izvornog i nadogra-
đivanog.

Očite razlike se vide u svim vremenima i stilovima, na svim
zgradama počevši od katedrale pa do najmanjih crkvice, od preroma-
nlike pa do 19. stoljeća npr. na pregradnji i nadogradnji Radova-
nova portala, vratiju dubrovačkog Kneževa dvora, portala kate-
drale u Rabu, crkve sv. Petra u Trogiru i pobočnih vratiju kotorske
katedrale, zvonika sv. Marije u Zadru, trogirske i zadarske stolne
crkve, kora splitske i triju apsida korčulanske katedrale, pobočnog
broda franjevačke crkve u Hvaru, kapele sv. Križa u franjevačkoj
crkvi na Otoku kraj Korčule, na produljenju zadarske katedrale,
benediktinske crkve sv. Ivana u Trogiru, Gospe od mora na Čiovu,
sv. Ivana na Lopudu, Hektorovićeve palače u Hvaru, na bezbrojnim
romaničkim, gotičkim i renesansnim kućama i palačama naših
primorskih gradova, itd. itd.

Pa čak kada i najvještiji majstori nadograđuju i pregrađuju
kao Juraj Dalmatinac na preromaničkoj sv. Eufemiji u Splitu ili
na šibenskoj katedrali, ili pak Nikola Ivanov Firentinac i Andrija
Aleši u trogirskoj katedrali, ostaju nam pri tome jasne razlike u
načinu radnje i stilskog razvoja.

Moram još jednom ovdje opetovati, da na Divoni tih pregradnja
i nadogradnja nismo primijetili ni Hauser već u 19. stoljeću, a u

---

³⁾ Osim prozora na pročelju pod trijemom izmijenjenih u 19.
stoljeću, za koje sam već ranije utvrdio da su i prije toga bili takovi.
O. c. str. 38.

U zadnje vrijeme ni Lukša Beritić ni Milan Prelog,⁴⁾ pa niti ja koji zastupamo mišljenje o jedinstvenosti njene gradnje u prvoj polovici 16. stoljeća. Prelog i Beritić, dobri poznavaooci dalmatinske arhitekture, su to svoje mišljenje izraženo već 1948. godine zadržali, jednako kao i ja, sve do sada i pored Karamanovog kasnijeg i suprotnog pisanja, u kojemu ni sada nisu izneseni novi uvjerljivi dokazi.

C. FISKOVIĆ

---

⁴⁾ Prema usmenom saopćenju obojice. Prelog je u svom sažetom i jasnom »Pregledu razvoja umjetnosti u Hrvatskoj« objavljenom na str. 110 IV. sveska Enciklopedije Jugoslavije 1959. godine (sub voce Hrvati) ponovio svoje mišljenje, da je dubrovačka Divona najmonumentalniji objekt gotičko-renesansnog »prelaznog stila«, koju je prema modelu Paskoja Miličevića izgradila radionica Andrijića. Međutim, očitom tiskarskom greškom, označen je tu vremenski razmak izgradnje 1506.-24. mjesto 1516.-1524. godine. Obojica su inače o tome ranije pisali.

REPRISE DE LA POLÉMIQUE SUR LE PALAIS DES DOUANES
À DUBROVNIK

Lj. KARAMAN — C. FISKOVIĆ

La polémique sur le palais des Douanes de Dubrovnik reprend dans ces deux articles. Ljubo Karaman insiste sur le fait que l'actuel palais des Douanes a probablement été construit à deux époques différentes; il attire l'attention sur la nécessité, dans de tels cas, de prendre également en considération les éléments stylistiques et historiques, et d'interpréter chaque détail dans le cadre de l'ensemble des données dont on dispose.

Sur la base des renseignements d'archives qu'il a déjà exposés et de l'analyse stylistique de ce palais — effectuée dans ses articles précédemment publiés — Cvito Fisković continue à soutenir que le palais des Douanes fut construit au cours du XVIème siècle, d'un seul coup, c'est-à-dire dans le style gothico-rennaissance de transition, de même que de nombreux autres monuments de Dubrovnik — ville où la tradition du gothique fleuri était restée très forte.